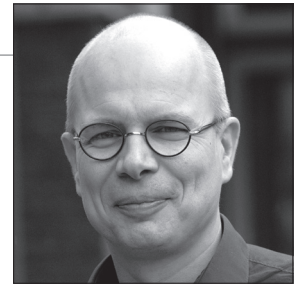

Een goede improvisator is iemand die...

Iwan Wopereis

Elke jazzliefhebber staat geregeld stil bij het wonder van de improvisatie. Het lijkt zo vanzelfsprekend en gemakkelijk – en toch is het een talent dat lang niet iedereen toevalt. Iwan Wopereis doet onderzoek voor een proefschrift waarin hij het geheim van de improvisatiekunst in de jazz wil doorgronden. Hier geeft hij alvast een tussenstand.

Het Carla Bley Trio in Lantaren-Venster, John Scofield's Organic Trio tijdens Maastricht Jazz en Tom Harrell's Colors Of A Dream op het North Sea Jazz Festival. Drie concerten van recente datum die mij niet alleen zijn bijgebleven vanwege de prachtige muziek maar vooral ook vanwege het vakmanschap dat door de musici op de podia werd getaleerd.

Niet iedere bezoeker van deze concerten zal in gelijke mate zijn geraakt door de muziek (over smaak valt immers te twisten). Toch zullen de meesten net als ik beamen dat ze experts aan het werk hebben gezien: musici die in boeiende interactie met medespelers en publiek op hoog niveau musiceren en vooral veel improviseren. Dit laatste – het creëren van muziek in het

moment – is het intrigerendste en kenmerkendste onderdeel van de jazzmuziek. Het staat centraal in een promotieonderzoek dat ik uitvoer bij het Welten Instituut van de Open Universiteit.

Daarbij kijk ik naar improvisatie-expertise, de kern van muzikaal vakmanschap in het domein van de jazzmuziek. Ik buig me over de vraag wat improvisatie-expertise precies inhoudt, alsmede de vraag hoe musici die ontwikkelen. In dit artikel bespreek ik een deelstudie die een antwoord probeert te geven op de eerste vraag.

Spannende interactie

Voor de studie naar improvisatie-expertise nodigden we 24 muzikexperts (musici, docenten, recensenten en onderzoekers) uit om kenmerken van improvisatie-expertise te genereren, te clusteren en te waarderen. Het genereren van kenmerken gebeurde in brainstorm-sessies, waarbij de experts werd gevraagd om gedurende een bepaalde periode zo vaak als zinnig voor hen was de zin 'Een goede improvisator is iemand die...' aan te vullen met een kenmerk en dit op te schrijven.

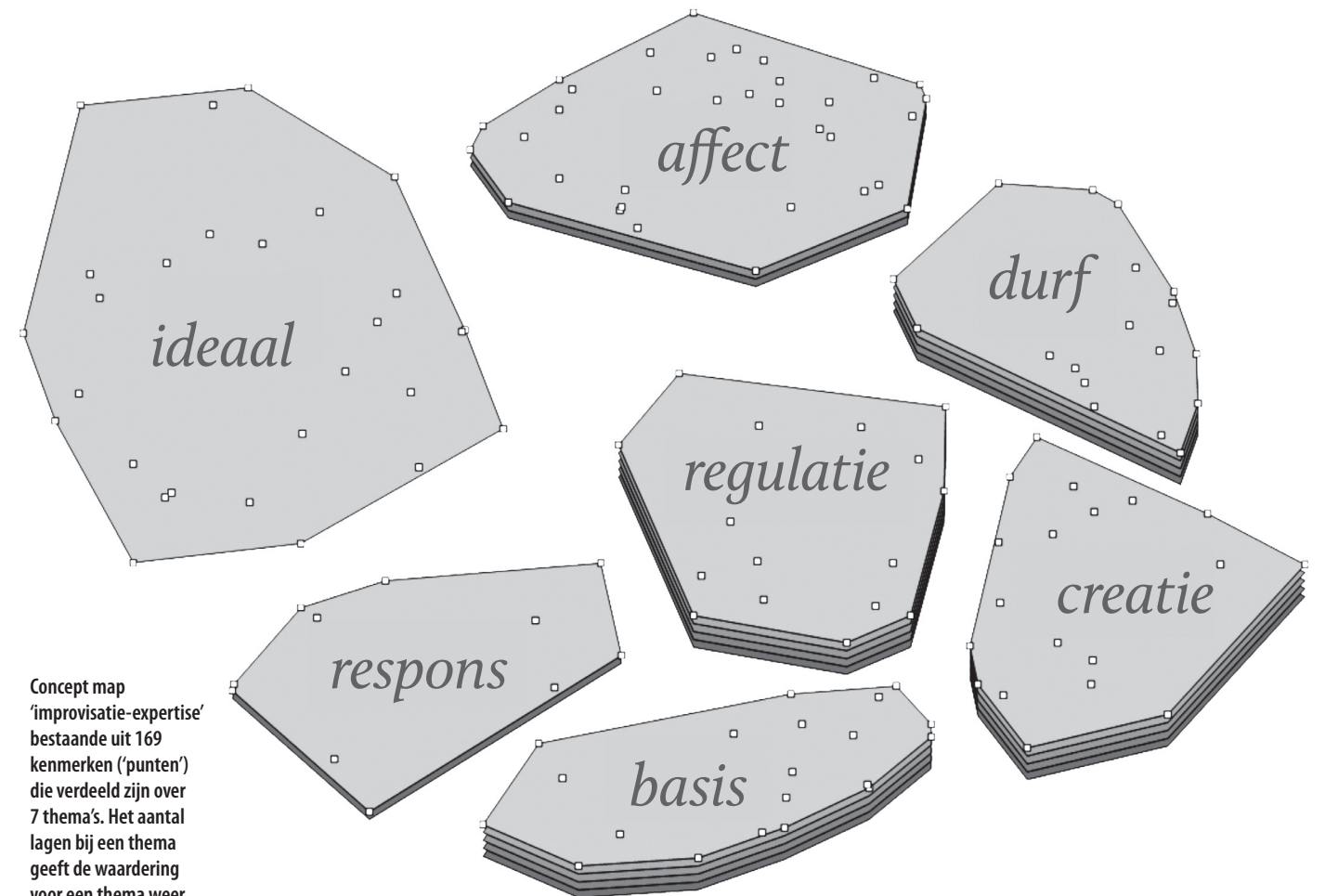
De kenmerken werden na de sessies verzameld en grondig bekeken, waarbij onduidelijke en identieke uitspraken werden verwijderd. De overgebleven kenmerken werden vervolgens op kaartjes gedrukt en naar de experts gestuurd. Hun werd gevraagd om de kaartjes met kenmerken op inhoudelijke grond te clusteren en te

waarderen. Met behulp van geavanceerde statistische methoden werd vervolgens een zogenaamde 'concept map' geconstrueerd die grafisch weergeeft hoe een groep muzikexperts over improvisatie-expertise denkt.

De deelnemers aan het onderzoek genereerden 169 kenmerken. Die bestreken een breed palet aan onderwerpen, waaronder de persoonlijkheid van musici (bijvoorbeeld: 'een goede improvisator is iemand die sensitief is'; 'met een mate van humor'), de muzikale vaardigheden die nodig zijn om te improviseren ('iemand die alert reageert op de inbreng van zijn medemusici, in spannende interactie'; 'die technisch in staat is om dat te spelen waar de muziek om vraagt'), en de beroepshouding ('iemand die altijd speelt of het de laatste keer is; nooit op de automatische piloot speelt en die er helemaal voor gaat'; 'die met open vizier en gespitste oren het podium betreedt, klaar voor het onverwachte').

Bij de hoogst gewaardeerde kenmerken valt op dat deze vooral te maken hebben met 'muzikale' passie, basisvaardigheden (denk aan luisteren/gehoor en ritmegevoel) en eigenheid (denk aan eigen idioom, stijl, sound). De muzikexperts beschouwden een gezonde drive, een goede muzikale basis en een mate van authenticiteit als noodzakelijke voorwaarden voor improvisatievakmanschap.

Ze noemden daarnaast algemener kenmerken (bijvoorbeeld 'iemand met

Concept map 'improvisatie-expertise' bestaande uit 169 kenmerken ('punten') die verdeeld zijn over 7 thema's. Het aantal lagen bij een thema geeft de waardering voor een thema weer.

een zeer goed ontwikkeld ritmegevoel'), diverse kenmerken die specifiek gericht zijn op de improviserende musicus. Enkele hooggewaardeerde 'improvisatie-specifieke' kenmerken hadden bijvoorbeeld te maken met muzikale durf. Zo werd gesteld dat een goede improvisator iemand is 'die op zijn muil durft te gaan' en 'die een fout of vergissing weet te incorporeren in zijn improvisatie, soms zelfs als springplank voor onverwachte ontwikkelingen'.

Een goede improvisator moet ook 'iets te vertellen' hebben, liefst een 'boeiend verhaal'. En om dit verhaal voor het voetlicht te brengen moet de improvisator 'oog hebben voor vorm', 'in staat zijn om te structureren' en een 'goed gevoel hebben

satie. Een goede improvisator is bijvoorbeeld iemand 'die kan anticiperen', 'die kan helikopteren boven de eigen muziek' en 'die weet wanneer hij zijn improvisatie moet afronden'. Daarnaast is een goede improvisator iemand 'die kritisch naar zichzelf durft te luisteren'. Een dergelijke reflectieve houding wordt gezien als een belangrijk kenmerk van expertgedrag.

De *basisvaardigheden* kwamen al eerder ter sprake en zij vormen ook een hooggewaardeerd cluster. Volgens de muziekexperts is een goede improvisator iemand 'met een zeer goed ontwikkeld ritmegevoel', 'voor wie techniek geen issue is' en 'die hele goede oren heeft en daarmee dan ook luistert'. Verder is een goede impro-

visator 'een goede improvisator is iemand die risico's durft te nemen en avontuurlijk is, maar niet roekeloos' en 'die zijn muzikale impulsen durft te volgen'. Volgens de muziekexperts heeft een improvisator ook het lef om grenzen van 'het genre' en zijn eigen kunnen op te zoeken. Zo is een goede improvisator bijvoorbeeld iemand 'die kaders niet per se benauwend vindt, maar ze gebruikt/misbruikt voor nieuwe vormen en gedachten', 'die vrijheid binnen beperkingen kan vinden', en 'die zijn beperkingen kent en daarmee speelt'.

Het cluster *creatie* bestaat uit kenmerken die gaan over creëren van muziek in het moment. De uitspraken gaan over 'vorm' en 'construct' en bevatten vaak werkvoor-

de musicus. Voorbeelden van kenmerken zijn 'een goede improvisator is iemand die goed muzikaal met medemusicus kan communiceren', 'die verkent/inspiratie haalt binnen muziek en andere kunstvormen' en 'die luistert naar dagelijks omgevingsgeluid (bijvoorbeeld het zingen van vogels), hierin muziek herkent en dit als input voor een improvisatie zou kunnen gebruiken'.

Het laatste cluster is *ideaal*. Dit cluster omvat een reeks uitspraken die gaan over hoe een improvisator wordt 'gezien' door de (ervaren) luisteraar. Voorbeelden van kenmerken zijn 'een goede improvisator is iemand die mij emotioneel beroert', 'die mijn respect heeft', 'die met zijn improvisatie de luisteraars weet te boeien', 'die ver-

heden helpen de improvisator daarbij en zijn dus een noodzakelijke voorwaarde. Dit geldt ook voor een 'beroepshouding' waarbij het nemen van risico's niet mag worden geschuwd, er ruimte wordt gegeven aan medemusicus, en met passie wordt gespeeld.

Persoonlijk word ik als luisteraar graag verrast tijdens een optreden en mag de verrassing samengaan met een mate van (muzikale) humor (cf. Carla Bley). Voor mij gelden deze twee kenmerken als een soort van standaarden die ik (impliciet) gebruik bij het waarderen van muziek. De kenmerken die in dit onderzoek werden gegenereerd kunnen die waarderingsfunctie ook vervullen.

ziek gelijk staat aan innovatie en dat de experts zoals genoemd in de inleiding, kunnen worden gezien als aanjagers van de innovatie. Dit onderzoek probeerde kenmerken van het vakmanschap van dergelijke musicus boven tafel te krijgen en richtte zich daarbij vooral op het definiëren van de improvisatie-expertise. In vervolgonderzoek zullen we bekijken hoe musicus deze expertise (verder) ontwikkelen. ●

Ik wil graag de deelnemers aan het onderzoek danken voor hun medewerking: Mischa Andriessen, Henning Bolte, Gé Bijvoet, Frans de Berg, Coen de Jonge, Maartje den Breejen, Egbert Derix, Ludo Doomernik, Jan Formanoy, Harmen Fraanje, Arnold Gerritse, Tilmar Junius, Hans Mantel, Johan Plomp, Ilja Reijngoud, Geert Roelofs,

Een goede improvisator is iemand die kritisch naar zichzelf durft te luisteren Een goede improvisator is iemand die met open vizier en gespitste oren het podium betreedt Een goede improvisator is iemand die altijd speelt of het de laatste keer is Een goede improvisator is iemand die vrijheid binnen beperkingen kan vinden

voor muzikale spanningsbogen'. Boeiend betekent overigens niet per definitie 'mooi'. Het was opvallend dat de kenmerken 'die mooi speelt' en 'die schoonheid schept' relatief lage waarderings kregen en dat recensenten deze uitspraken belangrijker vonden dan de musicus.

Ruim van geest

De analyse van de clusterings van de muziekexperts resulteerde in een 'concept map' die uit zeven clusters kenmerken bestaat (zie de afbeelding op pagina 41). We laten deze zeven clusters kort de revue passeren.

Het meest gewaardeerde cluster is *zelfregulatie*. Dit thema vormt het hart van de 'concept map'. Kenmerken in dit cluster hebben vooral te maken met het plannen, monitoren en evalueren van een improvi-

visator tevens iemand 'die gebruik maakt van de mogelijkheden van zijn instrument' en 'die het idioom kent waarbinnen hij speelt'.

Het cluster *affect* bevat uitspraken over gevoelens en emoties die te maken hebben met het improviseren. De uitspraken in dit cluster geven vaak een typerende (beroeps)houding of karaktereigenschap weer. Voorbeelden van kenmerken die werden genoemd zijn 'die gepassioneerd is', 'die ruim van geest is', 'die plezier heeft', 'met een mate van humor', 'die flexibel is', 'met zelfvertrouwen', 'die sensitief is', en 'die een identiteit uitstraalt (personality)'.

Het cluster *durf* gaat over het nemen van risico's, het aftasten van grenzen en omgaan met beperkingen. Enkele hooggewaardeerde uitspraken over durf zijn eerder genoemd. Andere voorbeelden

den als ordenen, genereren, componeren, maken, transformeren en reageren. Voorbeelden van uitspraken zijn: 'een goede improvisator is iemand die in staat is om muzikale gedachten, ideeën ter plekke te ordenen. Iemand die orde in chaos schept', 'die een instant componist is', en 'die in staat is een muzikaal idee op te pikken, het te transformeren en verder te geven'. De belangrijke uitspraken over het belang van een eigen geluid vallen ook in dit cluster. Een goede improvisator is zoals eerder is opgemerkt iemand 'die een persoonlijke, herkenbare stem heeft' en die tevens 'een eigen geluid/stem weet te behouden in alle muziek die hij/zij maakt'.

Het cluster *respons* bevat kenmerken die gaan over interactie met de omgeving. Dit kunnen medemusicus zijn, maar ook andere elementen in de leefomgeving van

rust', 'met wie ik zou willen samenspelen' en het eerder genoemde 'die mooi speelt' en 'die schoonheid schept'. Veel uitspraken uit dit cluster worden relatief laag gewaardeerd door de muziekexperts en lijken daarom voor improvisatie-expertise minder relevant.

Nemen van risico's

Het onderzoek leverde een rijke verzameling kenmerken van improvisatie-expertise op. Op basis van de resultaten kunnen we concluderen dat een goede improvisator vooral over kennis en vaardigheden moet beschikken die helpen om het proces van improviseren te *reguleren*. Weten hoe je een improvisatie moet beginnen en eindigen, maar ook hoe je het in de gaten houdt, bijstuurt en richting geeft.

Muzikale (instrumentele) basisvaardig-

Musicus kunnen aan de hand van de kenmerken bepalen aan welke thema's ze nog zouden kunnen schaven. Docenten kunnen de kenmerken gebruiken om leer-situaties te ontwerpen voor de 'improvisatoren in opleiding'. Denk bijvoorbeeld aan oefening gericht op het nemen van risico, het herstellen van 'fouten', het interacteren in een groep. Dit het liefst samengebracht in een op authentieke taken gebaseerde reeks leertaken, die zijn gerangschikt van eenvoudig naar complex.

Recensenten kunnen de kenmerken en thema's in hun achterhoofd houden bij het beoordelen van improviserende musicus. Ze kunnen daarbij tevens de vraag stellen hoe belangrijk de esthetiek van de muziek is bij hun evaluatie.

Pianist Kenny Werner schreef in zijn boek *Effortless Mastery* (1996) dat jazzmu-

Tim Sprangers, Walter van de Leur, Paul van der Steen, Ruud van Dijk, Sem van Gelder, Joep van Leeuwen, Marc van Roon, Albert van Veenendaal, Bert Vuijsje en Wolter Wierbos.

Meer weten?

Iwan Wopereis: *Improviseren in de muziek: een expertvisie op improvisatie-expertise* (2012). Vijftien minuten durende presentatie over de studie te bekijken op YouTube via tinyurl.com/wopereis

Iwan Wopereis, Slavi Stoyanov, Paul Kirschner & Jeroen van Merriënboer: *What makes a good musical improviser? An expert view on improvisational expertise* (2013). *Psychomusicology: Music, Mind, and Brain*, 23, 222-235. doi:10.1037/pmu0000021

Een lijst met de 7 thema's en 169 kenmerken die bij het hierboven genoemde artikel hoort is te verkrijgen via tinyurl.com/improvisatie